

Missionaire Presentie

Frans Wijsen (Missioloog verbonden aan de Katholieke Universiteit Nijmegen) schetst in onderstaand artikel de theoretische achtergrond van missionaire presentie. Hij doet dit aan de hand van twee steekwoorden 'missionair' en 'presentie' Frans heeft onderstaande lezing in oktober uitgesproken bij het Lustrum van het Wester Diaconaal Centrum te Breda.

A. Inleiding

Allereerst wil ik de initiatiefnemers van het Wester Diaconaal Centrum feliciteren met het vijfjarig bestaan. Het is in deze tijd een hele prestatie om de personele en materiële middelen te vinden om zo'n centrum overeind te houden, te meer omdat de rendementen vaak niet te meten zijn. Ik heb met interesse de bestuursnotitie van maart 2000 gelezen. Ik begrijp dat het bestuur dit lustrum wil aangrijpen om een nieuwe richting in te slaan, van inloopcentrum de wijk in, en ik voel mij vereerd met de uitnodiging om hierover vanmiddag met u van gedachten te wisselen. Ik vermoed dat u mij gevraagd heeft omdat ik enkele jaren geleden een boekje heb geschreven over 'missionaire presentie in een volkswijk'. Hierin heb ik de poging van een parochie in Maastricht beschreven om de kloof tussen kerk en wijk te overbruggen. Mij is echter uitdrukkelijk gevraagd niet op dit concrete voorbeeld in te gaan, omdat anderen dit zullen doen, maar om de theoretische achtergrond van missionaire presentie te schetsen. Ik zal dit doen aan de hand van twee steekwoorden, 'missionair' en 'presentie', en ik zal mij hierbij beperken tot de 'grote lijnen' zoals in de uitnodiging is aangekondigd.

B. Missie

Zoals bekend bestaat er onenigheid over de betekenis van de term missie. Er zijn verschillende missie-opvattingen in omloop die allemaal een bijbels fundament hebben. Lange tijd is de missionaire beweging geïnspireerd geweest door het zendingsmandaat in Matteus 28, 19: "Trek er op uit en maak alle volken tot mijn leerlingen en doop ze in de naam van de vader en van de zoon en van de heilige geest".

In reactie op een expansief missieverstaan kwam een opvatting van missie die de menswording van de mens centraal stelde. Deze is onder andere gebaseerd op Matteus 25, 40: "Al wat ge gedaan hebt voor een van mijn broeders hier, al was het de onbelangrijkste, hebt u voor mij gedaan". In Matteus 25 is het criterium voor het laatste oordeel niet of je lid bent geweest van de kerk of geloofd hebt in Christus, zelfs niet of je geloofd hebt in God, maar wat je gedaan hebt voor de naaste.

De twee hierboven gegeven missie-opvattingen hebben geleid tot een ware richtingenstrijd binnen de missionaire beweging, die samengevat kan worden in de steekwoorden 'beking' versus 'bevrijding'. Tegenwoordig leggen missiologen er meer nadruk op dat beide missie-opvattingen eenzijdig zijn en dat ze in Mt. 5, 13-16 hun eenheid hebben. Christenen zijn "het zout voor de wereld" en "het licht voor deze wereld".

Natuurlijk wordt niet pas in onze tijd nagedacht over de zending van de kerk. In iedere tijd hebben christenen getracht missionair te zijn in hun wereld. Om zicht te krijgen op de achtergronden van 'presentie' is het goed kort in te gaan op de geschiedenis van missie. Voor ons doel volstaat het te beginnen met de opbloei van het missiewerk in de moderne tijd.

De niet christelijke wereld moet voor het evangelie gewonnen worden

Met de ontdekking van Afrika en de Nieuwe Wereld in de 15e eeuw brak een nieuw tijdperk aan in de katholieke missiegeschiedenis. De nieuwe verhouding tussen Europa en de rest van de wereld werd een missionaire factor van groot gewicht. Men ging over missie overwegend denken in geografisch-expansieve termen. Voor de Spaanse en Portugese veroveraars ging de uitbreiding van het rijk gelijk op met de uitbreiding van het geloof. De christenheid verzette haar grenspalen.

De kerk stond als vertegenwoordigster van het gekerstende Europa tegenover de pas ontdekte niet-christelijke wereld, die zij voor het evangelie moest winnen. Hieraan lag een eenvoudig denkschema ten grondslag: hier licht, daar duisternis; hier beschaving, daar barbaardom; hier geloof, daar bijgeloof. De bloeitijd van deze westerse missie lag tussen 1850 en 1950, de tijd waarin het Europees kolonialisme hoogtij vierde en een centralistische kerkopvatting gelding had.

De Nederlandse kerk speelde in deze 'westerse missie' een grote rol. Zij had een ongelooflijk groot aantal missionarissen overzee (ongeveer 6300 rond 1940) en aan het thuisfront ontwikkelde zich een wijd vertakt netwerk van parochiële missiecomités en verenigingen. De parochiegemeenschap was, wat men toen noemde, 'beziel door een bruisende missiegeest' of 'liefde voor de missie'. Voor ons onderwerp is het echter van belang te zien dat de sleutelpositie in dit imposante missieverhaal werd ingenomen door de persoon van de missionaris. Ginds in het verre 'missieland' vervulde hij of zij een plaatsvervangende functie voor de parochie. Missie bleef iets dat door anderen ergens ver weg gedaan werd. De parochianen waren nooit op directe wijze verantwoordelijk voor het eigenlijke missiewerk. Als thuisfront vervulden zij daarin slechts een indirecte functie.

De tijd veranderd

De Tweede Wereldoorlog vormde in veel opzichten de afsluiting van dit belangrijke stukje missiegeschiedenis. Een eerste factor was de verandering van de politiek-maatschappelijke context van het wereldwijde missiewerk door het dekolonisatieproces. In de traditionele missielanden namen de jonge kerken de leiding van hun geloofsgemeenschappen over. De verantwoordelijkheid voor missie kwam nu te rusten op de schouders van die kerken zelf.

Een tweede factor was de verandering van de religieuze mentaliteit in Europa. Het eenvoudige schema dat aan de westerse missie ten grondslag lag, hier beschaving daar barbaarendom, ging niet meer op. Barbaren woonden er ook in Europa, dat had de Tweede Wereldoorlog wel geleerd. Het voortschrijdende secularisatieproces en de meer positieve waardering voor andere religies deden bij sommigen de vraag rijzen of de tijd van de 'missie' niet voorgoed voorbij was. Anderen zagen in de toen sterk opkomende ontwikkelingshulp het moderne alternatief voor missie.

Overigens kwam deze ontwikkeling in Nederland relatief laat. In Frankrijk en Duitsland was de kentering al na de Eerste Wereldoorlog zichtbaar, maar deze ging aan de Nederlandse kerk voorbij. Niet alleen omdat Nederland in de Eerste Wereldoorlog neutraal gebleven was, maar ook vanwege de 'verzuiling'. Die bespaarde het Nederlands katholicisme de traumatische ervaringen van de kerken in andere Europese landen, waar een nieuw heidendom en religieus nihilisme veld won. Waar het missiewerk elders in een crisis raakte, beleefde de Nederlandse missiebeweging een opleving. Men verwachtte van de opkomst van de missiebeweging tevens een opbloei van de kerk in Nederland. Het 'Grote missie-uur' en het 'Rijke roomse leven' gaan dan ook hand in hand. Rond 1960 was de katholieke emancipatie met zijn gesloten kerksituatie voorbij.

Missie in zes continenten

Het Tweede Vaticaans Concilie vormde een mijlpaal in het proces van een zich vernieuwend kerkbewustzijn. De kerk toonde zich bereid om in dialoog te treden met de wereld. En kerk-zijn werd primair als een lokaal gebeuren gezien. In principe werd hiermee erkend dat de verantwoordelijkheid voor missie een zaak diende te zijn van lokale kerken afzonderlijk en tegelijk van alle gezamenlijk. Het was een 'missie in zes continenten'.

Een eerste gevolg van deze ontwikkeling was de groeiende aandacht voor de situatie van het christendom in Nederland en de daarmee gegeven missionaire opdracht van de kerk in de eigen samenleving. Missie gebeurde immers overal, maar primair in eigen land. Zo schreven de Nederlandse bisschoppen in 1974 in hun brief "Een nieuw missionair tijdperk" dat christenen in Europa en Noord-Amerika ook en vooral een zending hebben onder hun eigen volken". In datzelfde jaar kwam rond de bisschoppensynode in Rome "over evangelisatie in de moderne wereld" een discussie opgang over "evangelisatie in Nederland". Van hieruit loopt er een directe lijn naar het debat over "Nederland Missieland" dat in 1993 gevoerd werd naar aanleiding van het Ad Limina bezoek van de bisschoppen.

Een tweede gevolg van de geschetste ontwikkeling is een verschuiving in het missionair denken van 'deskundigen' en 'speciale instituten' naar 'alle christenen' en 'christelijke gemeenschappen' als dragers van missie. Hiermee duikt dan het probleem op van de verhouding tussen missie en pastoraat. Er zijn verschillende manieren om de verhouding tussen pastoraat en missie te zien. De eerste opvatting gaat uit van de (relatieve) autonomie van missie ten opzichte van pastoraat. Missie en pastoraat hebben wel raakvlakken en moeten op elkaar betrokken worden, maar ze mogen niet vereenzelvigd worden. De tweede opvatting gaat uit van de integratie van missie en pastoraat. Binnen deze opvatting zijn er twee

varianten. Volgens sommigen is missie een segment van pastoraat. Missie is dan een pastoraal werkveld naast andere pastorale werkvelden. Anderen zien missie als een dimensie van pastoraat. Missie is dan een bepaalde optiek binnen alle vormen van pastoraat. Veel verwarring rond de begrippen 'diaconie' en 'missie' komt hieruit voort.

La France, pays de mission

Het pleidooi voor "missie in eigen land" kwam overigens niet in een vacuüm terecht. Er bestond al een hele traditie van 'binnenlands apostolaat', zoals 'volksmissies' en 'parochie retraites'. Maar het zogenaamde 'eigenlijke' missiewerk had met dit binnenlands apostolaat geen enkele band.

De situatie in de Franse kerk was in dit opzicht richtinggevend. Hier kreeg men al snel in de gaten dat de 'verovering' of 'herkerstening' van Europa een heilloze weg was. Dit lieten Henri Godin en Yvan Daniel in hun boek 'La France, pays de mission' (1943) goed zien. De leden van de door Godin gestichte 'Mission de Paris' stelden zich ten doel in de wereld van de arbeiders present te zijn door er te gaan leven. Hieruit ontstond het initiatief van de Franse priester-arbeiders. Hiermee zijn we dan bij 'presentie' aangekomen die nu eens 'missionaire presentie', dan weer 'kerkelijke presentie' of 'christelijke presentie' wordt genoemd.

Samenvattend kunnen we zeggen dat er in de recente missiegeschiedenis een voortdurende pendelbeweging is tussen een expansieve, op uitbreiding gerichte, en een exploratieve, op verdieping gerichte, missie-opvatting: tussen het brengen van Christus aan niet-Christenen en het ontdekken van Christus bij anderen. Presentie is een gevolg van de laatste missie-opvatting.

C. Presentie

Er zijn vele manieren om het missionair-zijn van de kerk gestalte te geven. Er wordt gesproken over de parochie als missionaire gemeenschap, over de revitalisering van de kerk door basisgroepen en kritische gemeenten, over bondgenootschap, inloophuizen en 'presentie'.

Ik pleit voor een realistisch-pluralistische koers, waarmee ik bedoel dat je niet één model tot norm kunt verheffen. Ik ben van mening dat een territoriale structuur nodig blijft maar dat binnen deze structuur minder in termen van kerkopbouw gedacht moet worden en meer in termen van presentie.

Charles de Foucauld

Voor het goed verstaan van de betekenis van presentie zijn ontwikkelingen in de Franse kerk van groot belang. Een eerste ontwikkeling vormt het leven, en vooral de reflectie daarop, van Charles de Foucauld (1858-1916). Deze monnik en missionaris leefde in de Sahara een leven van eenvoud, gebed en gastvrijheid. Hij wilde het evangelie uitdragen door er te zijn. Vier aspecten van zijn werk zijn van belang:

- a) Eenvoud: Charles de Foucauld realiseerde zich dat hij zelf een leven in eenvoud moest leiden als hij ooit door de eenvoudige mensen waaronder hij leefde zou willen worden verstaan.
- b) Contemplatie: Charles de Foucauld was zich ervan bewust dat een nadruk op de 'goede werken', onderwijs en gezondheidszorg zoals dat in het missiewerk gebruikelijk was, hem zou afleiden van het eigenlijke, namelijk dat het God zelf is die heil brengt in deze wereld. Gebed speelde een belangrijke rol.
- c) Woestijn: De woestijn is volgens Charles de Foucauld een bevoorrechte plaats van Gods openbaring. Woestijn kun je ook in figuurlijke betekenis verstaan voor elke plaats die je terugwerpt op de meest elementaire elementen van het bestaan, zoals de stad.
- d) Respect: Bij Charles de Foucauld speelt het respect voor de menselijke persoon een grote rol, vooral voor hen die vergeten zijn of geminacht worden.

Charles de Foucauld is en blijft het grote voorbeeld voor allen die zich met presentie bezighouden. Dit geldt vooral voor de Kleine Broeders en Kleine Zusters van Jezus, waarover ik dadelijk meer zal vertellen.

Présence au monde moderne

Een van de eersten die meer systematisch nadacht over 'presentie' was de Fransman Jacques Ellul, schrijver van het boek 'Présence au monde moderne' (1948). Zijn ervaringen in de tijd van de Algerijnse Oorlog, waarvan hij een heftig tegenstander was, brachten hem tot het concept en de praxis van een 'présence chrétienne'.

In Noord-Afrika was het beeld van de kerk en het christendom bedorven door de koloniale geschiedenis. Ellul meende dat het in zo'n situatie niet primair nodig was Jezus te verkondigen, maar dat het nodig was een daad van 'politiek en cultureel berouw' te stellen. Christelijke instanties moesten weigeren zich te identificeren met de onbetrouwbare religieuze en koloniale systemen die het ware gelaat van Jezus voor deze volken verborgen hadden gehouden.

Nodig was een 'présence chrétienne', een voorleven van wat christen-zijn eigenlijk betekent. Hij beschouwde deze presentie als een soort pre-evangelisatie en als voorwaarde voor het verbale getuigenis van Jezus in Noord Afrika. Hij was van mening dat de schaamte over het verleden voorlopig geen accent op het getuigenis verdroeg. Ellul ontkent niet dat wij bereid moeten zijn om verantwoording af te leggen van de hoop die in ons leeft als wij daarom gevraagd worden. Hij was zelf een vurig getuige van Christus in woord en geschrift.

Franse priesterarbeiders

Wellicht het meest bekend is de 'présence' in het werk van de priester-arbeiders in Frankrijk na de Tweede Wereldoorlog en dan in de variatie 'Présence dans le monde'. Deze term weerspiegelt het besef dat kerk en christendom in de franse arbeiderswereld afwezig waren en ten dele nog zijn. In een van de publikaties van de Franse priester-arbeiders staat:

"Het stedelijk milieu der arbeiders heeft zich gevormd zonder enige relatie met de kerk. In vroegere tijden was atheïsme een zeldzaam en elitair verschijnsel. Nu wordt het een massaal verschijnsel: iemand wordt als atheïst geboren, ver van enige verwijzing naar God, zoals anderen worden geboren als Protestant of Moslim".

Vanuit deze visie op de afwezigheid van de kerk in de Franse arbeiderswereld ontwikkelde zich het concept van 'presentie in de wereld van de arbeiders'. De priester-arbeiders verbonden presentie met participatie en solidariteit.

Ging het bij Ellul over de presentie van de kerk in de niet-christelijke wereld, bij de Franse priester-arbeiders komt het begrip presentie in de context van de niet-meer-christelijke wereld.

Presentie in christelijke basissamenlevingen

In 1954 werd dit experiment verboden en weken veel priester-arbeiders uit naar kerken in het zuidelijk halfrond. Zo is het presentie-idee in Latijns Amerika terechtgekomen waar het een van de leidende ideeën achter de christelijke basissamenlevingen is geworden.

De Franse priester-arbeiders beïnvloedden ook Johan Hoekendijk die een zwaar stempel heeft gedrukt op de protestantse apostolaatstheologie. Het zou tot het Tweede Vaticaans Concilie duren voordat dit soort ideeën bredere erkenning kregen.

Angelsaksische en Anglicaanse traditie

Het werk van de Franse priester-arbeiders heeft ook Canon Max Warren geïnspireerd. Hiermee komen we in geheel ander vaarwater terecht, dat van de Angelsaksisch-Anglicaanse traditie. Warren was uitgever van de Christian Presence Series, een serie boeken die christelijke presentie onder de verschillende religies onderzoekt. Warren werkte als missionaris in Noord Nigeria voor hij secretaris-generaal van de Church Missionary Society werd.

Volgens hem staat het christendom voor de uitdaging om in communicatie te treden met een wereld waarin er een wijd verbreid protest is tegen elke overheersing van het 'christelijke westen'. De andersgelovigen hebben deze overheersing ervaren als een agressieve aanval op hun levenswijze waar ze nu vanaf willen. Deze nieuwe situatie houdt mogelijkheden in om het evangelie op een nieuwe manier te demonstreren. In de presentie zitten volgens Max Warren vier handelingen:

- 1) Het christelijk geloof moet losgemaakt worden van ieder vorm van Westerse expansie.

- 2) Het christendom moet zijn superioriteit afleggen ten opzichte van welke cultuur of welk ras dan ook.
- 3) De benadering van andere mensen heeft tot doel te luisteren naar wat God hen reeds geopenbaard heeft. God was daar vóór wij er kwamen.
- 4) Presentie vraagt naar authentieke religieuze ervaringsinhouden, niet naar dogmatische stelsels.

Presentie als poging om elkaar te verstaan

Volgens Max Warren is presentie geen evangelisatie, zelfs geen pre-evangelisatie. Het is een activiteit die een eigen bestaansrecht heeft, een poging elkaar te verstaan door te luisteren en geen poging de ander te overtuigen leerling van Christus te worden.

'Christelijke presentie' is typerend geworden voor de Anglicaanse benadering van niet-christelijke godsdiensten, zoals in navolging van Canon Max Warren door John Taylor en Kenneth Cragg wordt voorgestaan. Kenmerkend voor deze benadering is de volgende omschrijving van Max Warren:

"Our first task in approaching another people, another culture, another religion, is to take off our shoes, for the place we are approaching is holy. Else we may find ourselves treading on men's dreams. More serious still, we may forget that God was here before our arrival. We have, then, to ask what is the authentic religious content in the experience of the Muslim, the Hindu, the Buddhist, or whoever he may be. We may, if we have asked humbly and respectfully, still reach the conclusion that our brothers have started from a false premise and reached a faulty conclusion. But we must not arrive at our judgement from outside their religious situation. We have to try to sit where they sit, to enter sympathetically into the pains and griefs and joys of their history and see how those pains and griefs and joys have determined the premises of their argument. We have in a word to be 'present' with them".

Christian presence

De Wereld-federatie van Christen-studenten nam de term 'christian presence' tot uitgangspunt voor een nieuwe aanpak van het missionair werk in de universitaire wereld in 1960 en daarna. In hun verklaring 'De christelijke gemeenschap in de academische wereld' wordt 'christelijke presentie' als volgt uitgelegd:

"Het woord presentie tracht het avontuur te omschrijven van aanwezig zijn in de Naam van Christus, dikwijls anoniem, luisterend voor wij spreken, in de hoop dat mensen Jezus zullen herkennen, zoals Hij is en staande daar waar mensen zijn, betrokken in de strijd tegen alles dat onmenselijk, gereed om te worstelen tegen demonische machten om zich te identificeren met de uitgeworpenen, onbarmhartig in het belachelijk maken van moderne afgoden en nieuwe mythen".

Uit deze tekst blijkt duidelijk dat 'christelijke presentie' confrontatie niet uitsluit:

"Presentie betekent voor ons: engagement, betrokkenheid bij de concrete structuren van onze samenleving. Het woord geeft een prioriteit aan. Wij moeten eerst aanwezig zijn voordat wij onze taak duidelijk zien. Enerzijds gaat presentie aan het getuigenis vooraf. Anderzijds is presentie getuigenis."

Deze verklaring van de Wereld-federatie van Christen-studenten heeft indertijd veel stof doen opwaaien, vooral bij evangelicale christenen. Zij zien presentie niet als doel doch slechts als een middel.

Delen van het lot van de meest kwetsbaren

Behalve in het apostolaat onder arbeiders (Franse priester-arbeiders) en studenten (Wereld-federatie van Christen-studenten) vinden we deze methode ook terug in het apostolaat onder de meest-verwaarloosden. De zusters van Mother Theresa uit India en de broeders van Frère Roger uit Taizé zijn in die zin werkzaam in vele landen van de wereld.

Misschien nog het duidelijkst is het werk van de Kleine Broeders en Zusters van Jezus, die het voetspoor volgen van Charles de Foucauld. Zij zijn te vinden in alle grote steden van de wereld, steeds

onder de meest-verwaarloosden. Zij nemen deel aan het lot van de mensen waaronder ze leven, in huisvesting, in kleding en in voeding, zonder het evangelie te verkondigen.

Dit laatste onderscheidt hen van de Kleine Zusters en Broeders van het Evangelie. Dit is een andere tak van de familie van Charles de Foucauld. Deze is ontstaan uit Broeders en Zusters van Jezus die onder mensen woonden die nog nooit van het evangelie hadden gehoord. Hoewel zij de levenswijze van Charles de Foucauld volgen, schuwen zij evangelisatie niet.

Samenvattend kunnen we zeggen dat presentie in verschillende contexten (westerse, niet-westerse wereld), met verschillende doelgroepen (arbeiders, studenten, meest-verwaarloosden) en diverse doeleinden (pre-evangelisatie, evangelisatie, interreligieuze ontmoeting) wordt gebruikt.

D. Missionaire presentie

De term 'missionaire presentie' roept vaak de vraag op of deze presentie nog wel missionair is, want de naam van Christus wordt hier vaak niet genoemd. Is missionaire presentie iets anders of meer dan welzijnswerk?

De 'Urban Mission' beweging, waarbinnen u het Wester Diaconaal Centrum volgens uw beleidsnotitie van maart 2000 plaatst, ziet presentie wel degelijk als 'missionair' werk. Het gaat erom "de verlossende aanwezigheid van Christus werkelijkheid te doen worden in die delen van de maatschappij die gevormd zijn door industrialisatie en urbanisatie", aldus de doelstelling van de wereldwijde 'Urban Mission' beweging tot op de dag van vandaag.

Presentie meer een spiritualiteit dan een methode

Het moge duidelijk zijn dat aan de boven gegeven weergave van het presentie-debat een bepaalde visie ten grondslag ligt. Ik zie presentie niet als een pastorale strategie om de crisis van het christendom te overwinnen.

De tragedie van het pastoraat bestaat hierin dat men de 'verwarring van de stad' probeert te overwinnen door een grotere professionaliteit. Deze vlucht in instrumenteel handelen laat geen ruimte voor de onmacht van de pastor. Ze schept de illusie dat men de problemen van de grote stad kan oplossen en neemt de weerbaarheid niet serieus. Wijlen Kor Schippers, die het presentie-debat van-binnen-uit volgde, zei:

"De theorie is goed, en wordt zelf steeds beter, maar de praktijk van de neergaande lijn van de kerk achterhaalt haar op een meedogenloze wijze".

Versta mij goed, ik pleit hier niet voor ondeskundig handelen, maar voor een grotere nadruk op de spiritualiteit van de pastor, minder project management en meer missionaire presentie. Bij het formuleren van een project (helaas is dit wat subsidiegevers steeds weer van ons verlangen) moet ik nu al weten waar ik over vijf of tien jaren wil zijn. Binnen zo'n benadering neem ik de mensen niet serieus.

- Presentie schenkt meer aandacht aan het zijn bij mensen dan het werken voor mensen; in die zin staat presentie tegenover diaconie.
- Presentie schenkt meer aandacht aan wie die pastorale werkers zijn dan aan wat ze doen; ze zijn meer gericht op de persoon dan op de taak of functie.
- Presentie schenkt meer aandacht aan het volgen van de Geest dan aan het toepassen van technieken. Het is, kortom, meer een spiritualiteit dan een methode.

Verder lezen

- Wiel Eggen, Rogier van Rossum, Waken bij de eigenheid van de ander. Evangelisering in hedendaags perspectief, Aalsmeer 1992.
- Charles Lepetit, Charles de Foucauld. De omwegen van een mens, Kapellen 1982.
- Frans Wijzen, Geloven bij het leven. Missionaire presentie in een volkswijk, Baarn 1997.